

V. STETSENKO
Pereiaslav-Khmelnytskyi

THE ROLE PEACEFUL POPULATION UKRAINE IN REBUFF ENEMY INVASION IN PATRIOTIC WAR OF 1812

The article examines role of civilians in the events of 1812. The report focuses in assisting of the Ukrainian people in securing the army with everything necessary. In the article drawn attention to the guerrilla movement, which was distributed to captured by the French territory.

Key words: War the Ukrainian people, the guerrilla movement, patriotism, dogface, militia, fodder, food.

В. И. СТЕЦЕНКО
г. Переяслав-Хмельницкий

РОЛЬ МИРНОГО НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ В ОТПОРЕ ВРАЖЕСКОГО НАШЕСТВИЯ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ 1812 ГОДА

В статье рассмотрена роль мирного населения в событиях 1812 года. Исследование акцентирует внимание на помощи украинскому народу в обеспечении армии всем необходимым. В статье обращено внимание на партизанское движение, которое распространялось на захваченной французами территории.

Ключевые слова: война, украинский народ, партизанское движение, патриотизм, рекрут, ополченцы, фураж, продовольствие.

Стаття надійшла до редколегії 15.10.2015

УДК 330(477)«1985-1991»

І. І. ХОМУТОВСЬКА, М. М. ШИТЮК

м. Миколаїв
dekekonom@local.mdu.edu.ua

ЕКОНОМІКО-ГОСПОДАРСЬКИЙ МЕХАНІЗМ УРСР В РОКИ «ПЕРЕБУДОВИ»

В статті досліджено трансформаційні процеси економіко-господарського механізму УРСР в роки «перебудови» (1985–1991 рр.). Значна увага приділена пізнанню етапу «перебудови», як соціально-економічного явища в Українській РСР. Розвинуто думку, що УРСР до 1991 року як «держжава» була повністю економічно інтегрована в СРСР і не мала суверенного господарства. Здійснено аналіз господарської діяльності України в період «перебудовного» етапу та обґрунтовано стримуючі чинники економічного розвитку України в даний період. Визначено причини провалу етапу «перебудови», які були похідними від протиприродного взаємозв'язку економіки і політики партії.

Ключові слова: економіко-господарський механізм, перебудова, режим КПРС, система господарювання, управління, продукція.

Розвиток світової цивілізації базується на постійному змінненні суспільного порядку в напрямку удосконалення соціально-економічного укладу країн та у відповідності до загально-цивілізаційного прогресу. Досліджуючи соціокультурні фактори в системі глобальної економічної інтеграції В. Є. Куриляк виділяє крах комунізму (Collapse of Communism) та крах системи планової економіки в СРСР

серед десяти найважливіших подій, які формували сучасний глобальний цивілізаційний ландшафт світової економіки [3].

В історико-еволюційному поступі розвитку суспільства господарський порядок і суспільно-економічні інститути, взаємовідносяться між людьми та їх дії (зумовлені існуючим порядком) складають економічну систему як частину соціального життя. Економічний

порядок завжди є функцією соціального, де другий забезпечує перший. Значна кількість вітчизняних і закордонних вчених звертає увагу, що будь-яка трансформація, особливо суспільна, вимагає чітких орієнтирів поступу і не тільки визначення загального напрямку руху, але й конкретизації методів здійснення реформ, основних етапів шляху, індикаторів досягнення бажаних віх реформ, трансформаційних процесів тощо [1; 8; 9].

Зважаючи на результати ґрунтовних та різнопланових напрямів досліджень вчених, присвячених феномену соціалізму, в доступній публіцистичній, історико-економічній літературі та періодичній пресі сучасного періоду чітко прослідковується фрагментарний погляд на нього та відсутній комплексний підхід до розгляду питання економіко-господарського механізму УРСР на протязі її 70 річчя перебування у складі СРСР. В свою чергу це унеможливорює системно дослідити суспільно-політичні та соціально-економічні події, які відбувалися у 1985–1991 роках – періоду «перебудови» господарського механізму Радянського союзу.

Метою статті є дослідження трансформаційних процесів економіко-господарського механізму УРСР в роки «перебудови» (1985–1991 рр.).

Історики підкреслюють, що Україна історично сформувалася та розвивалася на стику світів і комунікацій: «варяг та греків», Європи та Азії, землеробів та «дикого поля», православ'я та католицької віри й протестантизму, християнського та мусульманського світів, Заходу та Росії. Історія України – це історія змін домінуючих зовнішніх впливів та розвиток запозиченого ззовні у національному контексті, що породжувало як національні загрози так і здобутки [1]. Це значно вплинуло на вміння пристосовуватися до змін «виживати» у будь-яких умовах.

Відповідно до зазначеного післяплемумська (1985 р.) «перебудовна» еволюція економіко-політичної архітектури СРСР визначилася поєднанням ряду наявних та реформаторських заходів у суспільно-політичній та соціально-економічній сферах, що відбувалися протягом наступних семи років (до 1991 р.). За нашим розумінням історичний аспект пізнання етапу «перебудови», як соціально-

економічного явища в Українській РСР, виходячи з мети дослідження, потребує його періодизації за етапами:

- а) соціально-економічний стан країни до 1985 року;
- б) трансформаційні процеси в період «перебудови» (1985–1991 рр.);
- в) результативність етапу «перебудови» (1991 р.).

В свою чергу вивчаючи питання стану України в період «перебудови» В. В. Світлична здійснює її періодизацію за змістовним наповненням за роками:

- а) 1985–1988 рр. – період розроблення концепцій перебудови і здійснення перших економічних реформ. Визрівання політичного курсу перебудови.
- б) 1988–1991 рр. – період активних політичних перетворень під лозунгом побудови демократичного, гуманного соціалізму [12].

В історичному поступі розвитку суспільства 70-річчя існування країни під назвою СРСР характеризується не тільки «режимом КПРС», а й системою управління народним господарством, яка мала наднаціональний характер. На регіональному розподілі праці мало відображався той факт, що СРСР населений різними народами (15 республік): «для Держплану СРСР він більше або менше населений «радянськими людьми» [4].

Українська РСР до 1991 року як «держава» була повністю економічно інтегрована в СРСР і не мала суверенного господарства. Це означає, що для існування національного комплексу України не вистачало однієї з двох умов: держави з її кордонами, яка проводить самостійну економічну політику, регулюючи внутрішні та зовнішні економічні відносини. Інша умова – господарська діяльність, іноді навіть у досить складній формі, існувала з того часу, як на території України поселилися люди (автохтонні землеробські племена трипільської культури). Україна до 1991 року не мала зовнішніх економічних рубежів; своїх митних кордонів і митних законів; формально державні кордони (України і Молдови; України і Росії; України і Білорусії) в СРСР були умовними, територіально-адміністративними [13, 72].

За таких умов державні кордони не виконували бар'єрних економічних функцій, були

максимально фільтрованими. Управління господарським комплексом України здійснювалося з-поза її кордонів, власне уряд держави контролював надзвичайно малу частину виробництва, зокрема промислової продукції: 90-95% діючих в Україні промислових підприємств знаходились під керівництвом відомств СРСР. Відомче управління з центру (м. Москва) не враховувало регіональних, локальних і всеукраїнських потреб та інтересів і в цілому вело не до формування комплексності господарства республіки.

Особливістю економіки республіки було те, що інвестований центральними міністерствами СРСР капітал, в першу чергу у галузях промисловості і транспорту, в більшій його частині створювався в Україні, але присвоювався і перерозподілявся центром. Не сприяло розвиткові виробничого потенціалу України і те, що українські підприємства - споживачі були прикріплені до постачальників з глибини РФСР (Урал, Сибір) чи до віддалених республік СРСР, а економічно вигідна кооперація не розглядалась як спосіб коригування потужностей підприємств та економічного потенціалу в цілому.

До і в період «перебудовного» етапу господарство України мало ознаки колоніального, оскільки її територія була внутрішньою колонією СРСР. Зазначене підтверджується наступними складовими.

По-перше структура господарського розвитку України визначалась центром і впливала з його, а не з українських інтересів. Господарство республіки розвивалось як аграрний і сировинний придаток держави, регіон експлуатації багатих земельних, викопних і рекреаційних ресурсів, дешевої робочої сили та збуту готових товарів переробної промисловості.

По-друге в республіці передусім стимулювався розвиток сільського господарства для задоволення потреб радянського народу у продовольстві. Сприятливими умовами стали наявність великих площ орних земель (ріллі) та родючіших в основному чорноземних ґрунтів, які були обмеженими чи відсутніми в інших союзних республіках. В 1990 році Україна виробляла 54,5% цукру-піску та 23,4% зернової продукції до загальних обсягів виробництва в СРСР.

По-третє промисловий розвиток території України визначався потребами центру в гірничій сировині, матеріалах, напівфабрикатах та паливі. Кам'яне та коксівне вугілля Донбасу, залізні руди Придніпров'я та їх територіальна близькість дозволили сформувати вугільно-матеріальну базу СРСР. В 1990 році республікою вироблено 22,5% кам'яного вугілля, 40,8% чавуну та 34,2% сталі до загального виробництва в СРСР [13].

Стримуючими чинниками економічного розвитку України виступало те, що капіталовкладення у промислове виробництво розміщувались нерівномірно у всеукраїнському і регіональному масштабах союзу; відбувалася мотивована лише економічними чинниками міграція населення з заходу і північного заходу на схід і південь; при цьому Україна не могла акумулювати в себе національного доходу, оскільки як виробник і постачальник продукції особистого споживання, особливо продовольчої (цукор, олія, зерно, консерви, м'ясо та іншої), що збувалася поза її межами.

Ускладнювало ситуацію і те, що державний бюджет не був повноцінним і збалансованим, країна не мала власної фінансової системи і не проводила власної фінансової політики. Грошово-фінансова політика, податкова система СРСР були спрямовані на недопущення економічного зростання України над іншими регіонами союзу. Зароблені населенням кошти не мали законних підстав бути вкладеними у виробничу сферу, тобто, бути фінансовим капіталом і працювати для людей.

Відтворювальна структура економічної системи визначає «зріз господарської системи, який відображає можливості зростання економіки та її ефективності» [8]. За своїм змістом відтворювальна структура ґрунтується на поділі сукупного внутрішнього продукту на складові частини за функціональною ознакою. Фазами відтворення виступають виробництво, розподіл, обмін, споживання. Найбільш важливою пропорцією відтворення є співвідношення між споживанням та накопиченням, оскільки воно виступає умовою розширеного відтворення. Фонди нагромадження і споживання перебувають у діалектичній єдності. Проблема оптимального поєднання споживання і накопичення полягає у

встановленні такого співвідношення між ними, за якого необхідні темпи приросту обсягів продукції забезпечують створення відповідних накопичень в основних і оборотних фондах та підвищення життєвого рівня працівників. Практично до середини 90 років ХХ століття в СРСР співвідношення між фондами було наступним: з національного доходу три четверті спрямовувалось у фонд споживання, одна четверта - у фонд накопичення [11].

Господарство Української РСР розвивалось в основному екстенсивним шляхом. Сільське господарство нарощувало обсяги виробництва продукції за рахунок розширення плану обробітку, в першу чергу ріллі (фактична розораність України складає 57%, що є найвищим показником в світі). При цьому останні два десятиріччя (1970–1980 рр.; 1980–1990 рр.) характеризувалися тенденцією, яка не узгоджувалась з світовою практикою, в основі якої було скорочення площ обробітку на гірших за якість землях, а посіви розміщували на більш родючих ґрунтах. В Українській РСР зростали площі у поліських районах і зменшувалися у лісостепових і особливо у степових. В гонитві за нарощуванням обсягів виробництва аграрної продукції осушування і зрошувальна меліорація призводили до зниження родючості земельних угідь, зростання екологічної загрози. На півдні України в незадовільному меліоративному стані перебувало до 30% земель, ґрунтовими водами було під топлено близько 1 млн. га сільськогосподарських угідь, площа ерозії ґрунтів складала майже 12,8 млн га, щорічно змивалося 400 млн тонн чорнозему [7, 48–51].

Адміністративно-командна система управління не враховувала важливий системоутворювальний елемент суспільних відносин – суб'єкта господарювання. За Б. Панасюком «колгоспи, як і радгоспи, фактично були державною власністю, оскільки їх загальні збори були лише формою колективного управління, а все вирішувалося партійними органами, селяни ж були наймитами в колгоспі» [10, 63–69].

У сільськогосподарській галузі склався затратний механізм господарювання, за яким нові ресурси використовувалися неефективно. На березневому (1989 року) пленумі ЦК КПРС відзначалося, що в Україні за останні

20 років основні виробничі фонди сільського господарства зросли у 4,2 рази, постачання добрив – у 3, оплата праці – у 2,7 рази, при цьому приріст виробництва сільськогосподарської продукції склав лише 39% [6]. Зазначене обґрунтовується наявністю незрозумілої з точки зору логіки та здорового глузду практики, коли рішення, які приймалися «верхами», трансформувалися у діяльність місцевих партійних, радянських і господарських органів, ставили сільських трудівників у рамки адміністративного диктату та позбавляли їх права вибору організаційно-управлінської та господарсько-підприємницької діяльності.

Досліджуючи історичну трансформацію парадигми управління сільськими територіями України О. І. Павлов виокремлює основні постулати збиткового механізму господарювання на селі: монополізм державної форми власності, обмеженість форм господарювання, позаекономічна спонуканість до праці на селі, продаж продукції за директивними цінами, безвідплатне фінансування, зрівнялівка у розподілі, нееквівалентний обмін між містом і селом [9].

Загалом в передреформний період сільське господарство колишнього СРСР серед інших країн відрізнялося низькою продуктивністю сільськогосподарських угідь і тварин на фоні значних земельних ресурсів, високою енергоматеріаломісткістю та низькою продуктивністю праці при значних вкладеннях матеріальних засобів і коштів. Діючі в країні та галузі планово-розподільча система виробництва й постачання, командно-адміністративна система прийняття рішень не стимулювали зниження витрат матеріальних і грошових ресурсів на одиницю продукції. Господарства та їхні працівники мало були зацікавлені в підвищенні ефективності виробництва. При постійному й зростаючому дефіциті продовольства у СРСР збільшувався імпорт зерна та продуктів тваринництва.

Схожа картина спостерігалась у промисловості, де виробництво нарощувалося за рахунок експлуатації нових родовищ корисних копалин (вугільних у західному Донбасі, Львівсько-Волинському басейні, нафтогазових Донецько-Дніпровського басейну, рудних Подніпров'я, сірчаних Прикарпаття та ін.).

Про екстенсивний характер свідчить також відтворювальна структура капіталовкладень: більше половини їх йшло не на модернізацію виробництва, а на нове будівництво і розширення існуючого.

Економічна малоефективність господарського комплексу України виявлялась, по-перше, у перевазі екстенсивного шляху розвитку над інтенсивним, по-друге, у постійному зниженні віддачі капіталовкладень. Чим більше господарство насичувалося основними виробничими засобами – машинами, устаткуванням тощо, тим помітніше зменшувався вихід продукції на одиницю вартості капіталовкладень; по-третє, у порівняно низькому рівні фондоозброєності праці, що не сприяло підвищенню її продуктивності; по-четверте, у високій сировинно-, матеріало- і енергомісткості виробництва. На одиницю вартості валового суспільного продукту ці техніко-економічні показники в Україні у 1,5–2,0 раза вищі, ніж у західноєвропейських державах [13]. Тому не досягнення задекларованих напрямів і обсягів виробництва продукції в Україні на «перебудовному» етапі є передусім результатом попереднього неефективного та екстенсивного розвитку господарського комплексу.

У сучасній економічній та публіцистичній літературі надається неоднозначна оцінка як феному соціалізму, так і етапу «перебудови» соціально-економічного розвитку Радянського Союзу. Більшість вітчизняних і закордонних вчених схиляються до думки про неможливість існування як такого соціально-економічного устрою та його неспроможність розвитку в перспективі без врахування об'єктивних економічних законів.

Загалом погоджуючись з зазначеним вважаємо звернути увагу на те, що не розуміння об'єктивних економічних законів розвитку суспільства переважно на приватній формі власності, командно-адміністративним апаратом союзу республік ігнорувалась можливість рівноправного існування підприємницької діяльності суб'єктів господарювання поряд з державними підприємствами та організаціями. В період «перебудови» була реальна можливість зберегти країну з її ідеологічними настановами проявивши гнучкість у системі господарювання. Інша справа, коли спрацював

суб'єктивний (людський) фактор який був вихований на неможливості сприйняття існування приватної власності за соціалістичної системи господарювання і не був готовий до тогочасної світової ринкової ситуації як об'єктивно існуючої та утворюючої.

Результативність етапу «перебудови» визначаємо через головні причини його провалу, які були похідними від протиприродного взаємозв'язку економіки і політики партії, примату ідеологічних схем і кон'юнктури політичних настанов над економікою. Правляча політична верхівка, ігноруючи об'єктивні економічні закони, будувала суспільне життя, керуючись виключно принципом політичної доцільності. Тому задекларовані програмні документи етапу «перебудови», незважаючи на їх значимість, грандіозність та масштабність, так і не були трансформовані в конкретні справи.

Результати дослідження дозволяють сформулювати наступні висновки.

1. На завершальному етапі існування СРСР керівництво союзу і КПРС проявило повне нерозуміння природи і внутрішньої потужності національних інтересів, населення «дружніх» республік, залишалися заручниками постулатів марксизму про верховенство економічних і класових переваг над національними. Правляча політична верхівка, ігноруючи об'єктивні економічні закони, будувала суспільне життя, керуючись виключно принципом політичної доцільності.

2. Унаслідок розвитку первинних секторів структура господарства Української республіки до і в період «перебудови» мала колоніальну односторонню сировину — продовольчу орієнтацію, при цьому практично не розвивались галузі вторинної і третинних сфер.

3. Неспроможність реалізації програмних завдань «перебудовного» етапу соціально-економічного устрою соціалістичного способу господарювання в СРСР, в тому числі і в Україні, обумовлена складовими: відсутністю приватної форми власності на засоби виробництва; жорсткою централізацією управління господарською діяльністю; не гнучкістю господарського механізму країни відповідно до вимог розвитку світового господарського комплексу.

Список використаних джерел

1. Галушка З. І. Соціалізація трансформаційної економіки: особливості, проблеми, пріоритети: монографія / З. І. Галушка. — Чернівці : Чернівецький національний університет, 2009. — 408 с.
2. Кіщак І. Т. Оцінка соціально-економічної сутності соціалізму в історичному аспекті / І. Т. Кіщак, І. І. Хомутовська // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Економічні науки: збірник наукових праць / за ред. І. Т. Кіщака. — № 1(4), червень 2015. — Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2015. — С. 7—11.
3. Куриляк В. Є. Менеджмент: міжцивілізаційні і міжкультурні основи. Монографія / В. Є. Куриляк // Вступне слово С. І. Юрія. — К. : Кондор, 2010. — 482 с.
4. Кучма Л. Україна – не Россия / Л. Кучма. — М. : Время, 2003. — 560 с.
5. Лопатинський Ю. М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади / Ю. М. Лопатинський. — Чернівці : Рута, 2006. — 344 с.
6. Материали Пленума Центрального Комітета КПСС. 15-16 марта 1989 года. — М. : Политиздат, 1989. — 176 с.
7. Моцаренко В. И. Проблемы развития орошения на юге Украины: эколого-экономический аспект / В. И. Моцаренко // Аграрное производство и природопользование: тезисы докладов и сообщений на II Всесоюзной конф. философов, экономистов, историков, писателей, ученых-аграрников и практиков сельского хозяйства (октябрь 1989 г., г. Одесса). - М. : Наука, 1989. — С. 48—51.
8. Осташко Т. О. Ринкова трансформація аграрного сектора / Т. О. Осташко. — К. : Фенікс, 2004. — 280 с.
9. Павлов О. І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління : монографія / О. І. Павлов. — Одеса : Астропринт, 2006. — 360 с.
10. Панасюк Б. Я. Необхідність структурних змін в АПК / Б. Я. Панасюк // Вісник аграрної науки. — 2004. — № 3. — С. 63—69.
11. Саблук П. Т. Концептуальні засади розробки і реалізації інвестиційних програм в аграрно-промисловому виробництві / П. Т. Саблук, М. Ю. Коденська. — К. : ННЦ ІАЕ, 2012. — 46 с.
12. Світлична В. В. Історія України : навч. посібник / В. В. Світлична. — 4-е вид. — К. : Каравела, 2009. — 400 с.
13. Соціально-економічна географія України : навч. посібник / за ред. проф. О. І. Шаблія. — Вид. друге, перероб. і доп. — Львів : Світ, 2000. — 680 с.

I. HOMUTOVSKA, M. SHITYUK

Mykolaiv

ECONOMICAL AND ECONOMIC MECHANISM OF USSR DURING THE «ALTERATION»

The article examines the processes of economic transformation and economic mechanism of the USSR in the years of «alteration» (1985–1991 years). Considerable attention is given to the knowledge stage of «alteration», as a socio-economic phenomenon in the Ukrainian SSR. Developed the view that the Ukrainian SSR until 1991 as a «state» has been fully integrated into the cost of the USSR and did not have the sovereign economy. The analysis of economic activity in Ukraine during the period of «alteration» and the stage reasonably constraints of economic development of Ukraine in the period. The reasons for the failure of the stage of «alteration», which were derived from the unnatural relationship of economics and politics of the party.

Key words: economics and economic mechanism, alteration, schedule KPPS, system management, control, product.

И. И. ХОМУТОВСЬКА, Н. Н. ШИТЮК

г. Николаев

ЭКОНОМИКО-ХОЗЯЙСТВЕННЫЙ МЕХАНИЗМ УССР В ГОДЫ «ПЕРЕСТРОЙКИ»

В статье исследованы трансформационные процессы экономико-хозяйственного механизма УССР в годы «перестройки» (1985–1991 г.г.). Значительное внимание уделено познанию этапа «перестройки», как социально-экономического явления в Украинской ССР. Развито мнение, что УССР до 1991 года как «государство» была полностью экономически интегрирована в СССР и не имела суверенного хозяйства. Осуществлен анализ хозяйственной деятельности Украины в период «перестроечного» этапа и обоснованы сдерживающие факторы экономического развития Украины в данный период. Определены причины провала «перестройки», которые были производными от противоестественной взаимосвязи экономики и политики партии.

Ключевые слова: экономико-хозяйственный механизм, перестройка, режим КПСС, система хозяйствования, управления, продукция.

Стаття надійшла до редколегії 15.10.2015